

„LIETUVIŲ PASAKOJAMOSIOS TAUTOSAKOS“ DAUGIATOMIS: I TOMO SUTIKTUVĖS

Neseniai žurnale dalijomės Lietuvių mokslo draugijos pradėto kaupti Tautosakos archyvo istorija. Senieji rankraščiai jau suskaitmeninti, tad kiekvienas smalsus skaitytojas ar tyrinėtojas gali juos „vartyti“ virtualioje erdvėje, bet susigaudyti tautosakos tekstų įvairovėje, suprasti, kas juose yra tipiška, o kas reta, kas bendra su artimesniais ar tolimesniais kaimynais, o kas savita ir unikalu, gali tik šios srities profesionalas, remdamasis tautosakos katalogais ir savo profesine patirtimi. Susisteminti, aprašyti tautosakos šaltinių tekstai grąžinami visuomenei rengiant išsamius akademinius jų rinkinius. Dar 1980 metais buvo pradėtas „Lietuvių liaudies dainyno“ leidimas. Šiuo metu turime jau dvidešimt tris jo tomus, darbas tęsiamas. O šiais metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute pradėdamas leisti ir kitas fundamentalus leidinius – „Lietuvių pasakojamosios tautosakos“ daugiatomė serija, kurią pradeda lietuvių stebuklinėms pasakoms skirtas pirmasis tomas. Pirmojo stebuklinių pasakų tomo rengėją, dr. Jūrą Šlekonytę kalbina Saulė Matulevičienė.

■ *Visų pirma norėtusi daugiau sužinoti apie šio didelio akademinio darbo užmojus, kaip ir kokia susiklostė šio daugiatomio veikalo vizija?*

„Lietuvių pasakojamosios tautosakos“ serijoje numatyta aprėpti lietuvių pasakas (stebuklines, pasakas apie gyvūnus, pasakas–legendas, novelines, buitines, pasakas apie kvailą velnią, melų, formulines, pasakas be galo) ir sakmes (etiologines, mitologines, lokales (padavimus)). Šiuo metu jau esu parengusi pirmąjį „Lietuvių stebuklinių pasakų“ tomą, o kolegė Radvilė Racėnaitė ruošia etiologinių sakmių leidinį. Visa ši serija turės vieną pavadinimą – „Lietuvių pasakojamoji tautosaka“, bet vieningos jos numeracijos atsakėme – kiekvienas žanras turės savo tomų seką.

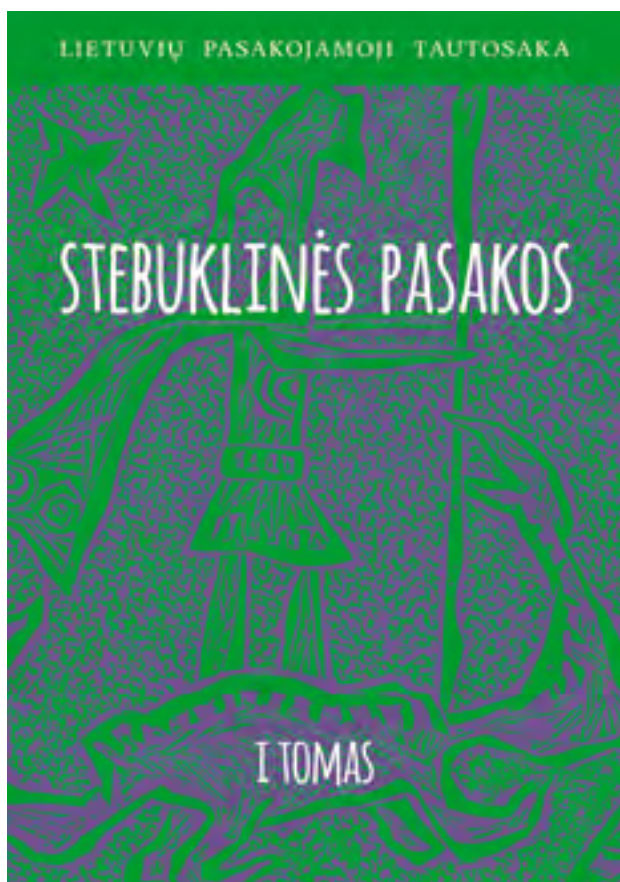
Būtinybę pristatyti lietuvių pasakojamąją tautosaką „stambiais rūšiniais tautosakos leidiniais“ išvėlgė jau žymusis mūsų folkloristas Jonas Balys, tačiau dėl istorinių XX a. vid. pervartų spėjo išleisti tik pirmąjį iš numatytų trijų mitologinių sakmių tomų, o pasakos liko visai neskelbtos.

Sumanymas parengti lietuvių pasakyną – toks darbinis pasakoms skirtų tomų pavadinimas – rimčiau subrendo pokario laikais, kai toks leidinys buvo įtrauktas į tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbo planus ir Margarita Vymerytė buvo pradėjusi rengti pasakų apie gyvūnus tomą. Institute likę jos rankraščiai, iš kurių matyti, kad tautosakininkė, parašiusi vokiečių kalba disertaciją apie lietuvių pasakas su dainuojamaisiais intarpais, buvo verčiama pasakų tomų rengimui taikyti klasių kovos modelį – rinkinyje kai kurios pasakų grupės buvo įvardintos taip: valstiečių kova su gyvūnais, kova prieš vilkus – pamačius klaiku pasidare... Skačiau ir to meto posėdžių protokolus – tas

leidinys buvo kritikuojamas, tad ir liko neišleistas. Kita vertus, šis darbas negalėjo būti tinkamai atliktas, kol neturėjome pasakojamosios tautosakos katalogų. Juk Instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne turime per 30 000 pasakų ir beveik kita tiek sakmių – tai išties labai dideli klodai.

Pirmąjį „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą“ parengė ir 1936 m. išleido jau minėtasis Jonas Balys. Šis katalogas atspindėjo tuomet dar ne tokius gausius prieškarinio Lietuvių tautosakos archyvo fondus. 1999–2002 m. Bronislava Kerbelytė išleido tris „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ tomus, kuriuose ji susistemino nuo seniausių laikų (1835 m.) iki 1982 metų užrašytą pasakojamąją tautosaką. Su šiuo dideliu medžiagos masyvu mokslininkė dirbo viena, tad užsibrėžė galutinę laiko ribą, iki kada, jos manymu, tautosakos tekstai dar nebuvo patyrę didesnės knyginės literatūros įtakos. Kita vertus, XIX–XX a. sandūroje išleidus J. Basanavičiaus parengtus pasakų rinkinius, tarpukariu gyvenę žmonės jau galėjo būti pasakų skaitę, ir jos galėjo daryti įtaką sakytinei tradicijai, arba priešingai – iki šiol dar galime atrasti talentingų pasakotojų, iš kurių galime užrašyti ir pakankamai autentiškų pasakojamosios tautosakos tekstų. B. Kerbelytės kataloguose rasime tekstų anotacijas, metrikas, nuorodas, kur jie užrašyti arba paskelbti, bet vis tiek tai tik aprašai – o mums atrodo, kad svarbu išleisti ir pasakų tekstus...

Kaip apsisprendėte, kokie turėtų būti šios serijos leidiniai, kiek juose skelbti tekstų – juk bemaž kiekviena pasaka turi gausybę variantų. Puikus pavyzdys – Leonardo Saukos parengta 4 tomų serija, skirta vos vienai pasakai „Eglė žalčių karalienė“!

Stebuklinės pasakos, I t. Serija: Lietuvių pasakojamoji tautosaka. Sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.

Apie tai daug diskutavome. Stebuklinių pasakų yra viso 175 tipai, o Lietuvių tautosakos rankraštyne turime apie 12 000 lietuvių stebuklinių pasakų tekstų. Populiariausių pasakų gali būti užrašyta net po kokius 500 variantų, bet dažniausiai jų būna apie 50–60.

Išsyk pasakysiu, kad pirmajame tome tilpo tik 11 pasakų tipų, nors spausdinimui atrinkta tik dešimtadalis mūsų turimų šių pasakų užrašymų. Jau žinau, kad kituose tomuose skelbsime mažiau medžiagos, tad tikiuosi, kad visos stebuklinės pasakos išsiteks dešimties tomų serijoje. Rinkdama tekstus publikavimui žiūrėjau, kad atsispindėtų skirtingos tarmės, kad tekstai būtų užrašyti įvairiais laikotarpiais. Labai rūpėjo pasirinkti tekstus, kurie turi ir garso įrašus. Nes kai skaitai ranka užrašytas pasakas, pavyzdžiui, J. Basanavičiaus rinkinius, jų kalba atrodo sklandi, nugludinta, – juk rašydamas ranka fiksuoji tik gryną mintį, jokių pašalinių dalykų tokiaime užrašyme nelieka, o įrašė atsiranda visokių niuansų, pertarų, žodelyčių – gyvoji kalba daug sodresnė. Kartais ranka užrašytas tekstas būna net perpus trumpesnis, nei iššifruotas tos pačios pasakos įrašas.

Vadinasi, visos publikavimui atrinktos pasakos buvo prieš tai išklaustos?

Taip, perklausiau visus esamus įrašus ir gerokai papildžiau rankraštinių tekstą praleistais žodžiais arba garsažodžiais... Net jei garso įrašus šifravo profesionalūs folkloristai, neišvengiamai kažką praleido, ypač jei naudojosi magnetinėmis juostomis ar kasetėmis. Dabar visi garso įrašai jau su skaitmeninti, ir dirbti su jais kur kas paprasčiau.

Pasakų garso įrašų atsiranda apie XX a. 7-ąjį dešimtmetį (Jonas Dovydaitis pasakas jau įrašinėjo juostiniu magnetofonu), dar daugiau jų įrašyta 8–9 dešimtmečiais. O XX a. pirmojoje pusėje Jonas Basanavičius fonografu pasakų, deja, neįrašė, tik dainas, neturime garso įrašų ir iš tarpukario.

Pamenu, kad mūsų pasakų tyrinėtojai – L. Sauka, N. Vėlius – yra akcentavę būtent pasakojimo situaciją ir pasakotojų intonacijas...

Taip, norėčiau parengti ir geriausių pasakų įrašų kompaktinę plokštelę. Atradau net keletą pasakotojų, kurie stebuklines pasakas seka pirmu asmeniu, t. y. pasakoja, kaip jis pats keliavo ir patyrė įvairius nuotykius. Ypač įdomu, kad taip pasekta pasaka „Karalaitė karste“ (ATU 307), kurioje žmogus turi budėti prie užkerėtos (velnio apšėtos) karalaitės karsto. Ir ši pasaka sekama su dideliu entuziazmu, perklausiau įrašą net kelis kartus su dideliu malonumu... Galima būtų kalbėti ir apie pasakotojų tipus – šiuo atveju turime pasakotoją melagį, o tokį atrasti – tikrai nuostabu! Na, bet prie I-ojo tomo pasakų įrašų kompaktinės plokštelės parengti nespėjau, neliko jai nei laiko, nei finansinių resursų (juk prašant paramos, labai jautriai reaguojama į didesnę sąmatą). Galbūt pavyks šią idėją realizuoti rengiant antrąjį tomą arba parengsiu atskirą leidinį. Vienu projektu negali visko aprėpti. Juk tomo rengimas prasideda nuo darbo su rankraščiais, o jis lėtas ir sudėtingas. Visų pirma turiu perskaityti visus esamus pasakų variantus, kad galėčiau pasirinkti, kurie geriausi. Po to juos reikia surinkti kompiuteriu. Rankraščio, ypač seno, perrašymas – didelis darbas, reikia įgusti – kartais prie vieno žodžio kokį pusvalandį prasėdi, kol supranti, koks jis. Šį kartą man labai padėjo Danutė Giliasevičienė, kuri kompiuteriu surinkdavo mano jau atrinktus rankraštinius tekstus. Tada jau aš klausydavau pasakų įrašus ir tikrindavau su esamu tekstu.

Sovietiniu laikotarpiu ekspedicijų medžiaga prieš atiduodant į archyvą privalėjo būti iššifruota. Šiandien dirbdami su skaitmenine aparatūra, parsivežame daug daugiau įrašų – jau nebetaupome įrašui skiriamo laiko, galime

fiksuoti ir pasakojimo kontekstą, bet ši medžiaga atiduodama archyvui tik su detaliais aprašais, jos nebešifruojame.

Dirbdama kaupiu ir tam tikrą savo pasakų duomenų bazę, iš kurios vėliau dar kartą atrinkinėju geriausius kūrinčius publikavimui – juk atsiranda vis įdomesnių variantų. Kita vertus, visos medžiagos neaprėpiu – nedirbu su šiuolaikiniais įrašais. Norint nesustoti ties 1982 metų riba, reikėtų peržiūrėti dar apie 2000 tautosakos archyvo bylų, nors pasakojamosios tautosakos ten bus mažiau, nei dainų, bet ji užrašoma net ir šiuolaikinėse ekspedicijoje, pavyzdžiui, Gervėčių krašte... Tiesa, dabar dominuoja buitinės pasakos – tarsi anekdotai, o ir jų pasakotojai – tokie liaudies „baikininkai“. Vis dėlto, tiesiog fiziškai nespėju peržiūrėti naujausių bylų – juose randamus tekstus dar reikėtų įtraukti į katalogą, t. y. identifikuoti, suteikti jiems tarptautinį tipo numerį, parengti naujų tekstų aprašus – visa tai užtrunka...

Tokiam darbui reikėtų visos komandos?

Taip, bet komanda esu aš viena. Žinoma, man padeda D. Giliasevičienė. Parengiant pasakų tekstus bei mokslinius aprašus talkina ir dialektologės. Šiuo metu tarmiškus tekstus redaguoja Milda Norkaitienė ir Vilija Sakalauskiene.

Na, bet pats tekstų atrankos, sudėliojimo darbas tenka man vienai. Turiu ne tik viską perskaityti, pasirinkti, bet ir parengti kiekvieno pasakos tipo mokslinį aprašą, jo paplitimo žemėlapi. Pirmajame tome pristatydamas skelbiamų stebuklinių pasakų tipus, aptariu ir būdingas pasakų pradžias, ir tam tikrus pasikartojančius motyvus. Kadangi pasakos priklauso tarptautiniam masyvui, daugelio tautų pasakos yra panašios. Kartais pamatai, kad pasakotojas jau būna perėmęs ir vieną kitą brolių Grimų pasakų motyvą. Na, bet literatūrinės įtakos – tai dar viena labai plati tema, kuriai reikia atskiro dėmesio. Norėčiau jos imtis ateityje... Šiek tiek aptariu ir pasakose esančią mitinę informaciją. Pavyzdžiui, labai įdomus jau minėtas pasakos tipas – „Karalaitė karste“ (ATU 307). Gerai žinome N. Gogolio apysaką „Baubas“, sukurtą pagal panašią ukrainiečių pasaką. Joje yra mitinės informacijos apie budėjimą prie karsto ir kaip apsaugoti nuo kerų. Mes įsitikinę, kad stebuklinė pasaka beveik visada baigiasi laimingai, bet būna nemažai ir nelaimingų pabaigų, pavyzdžiui, minėtoje pasakoje žmogus, kuris budi prie karsto, kartais žūsta, arba pasaka baigiasi tarsi sėkmė ar religinis pasakojimas:

mergina išvaduojama, o jaunuolis lieka gulėti karste prakeiktas; išgelbėta pana likusį gyvenimą praleidžia vienuolyne; merginos gelbėtojas tampa šventuoju ir po mirties keliauja į dangų. Šis pasakos tipas Lenkijoje artimesnis padavimams, nes siejamas su konkrečia bažnyčia ar vienuolyne. Tokius dalykus pažymiu.

Prie pasakos tipo aprašo paminiu ir pasakų tyrimus. Lietuviškų pasakų tyrimų nedaug, tik lašas jūroje, lyginant su pasauliniu kontekstu, tad apžvelgiu ir tarptautinius tyrimus. Daug jų nuorodų yra paskutinėje tarptautinio pasakų katalogo versijoje, parengtoje vokiečių mokslininko Hanso-Jörgo Utherio. Utheris papildė anksčiau Aarnės-Thompsono katalogą, tad dabar nurodydami pasakos tipą, rašome tarptautinę santrumpą ATU. Naujų tyrimų buvo paskelbta ir po šio katalogo išleidimo. Pasaulyje pasakų tyrimai tęsiasi, galbūt nebe taip aktyviai, kaip anksčiau, bet jie tebevyksta. Ne viską galiu gauti ir perskaityti, bet mėginu tą informaciją – nors literatūros nuorodas – pateikti. Žinoma, bus ir žodynėlis, aprėpiantis žodžių įvairovę – juk tekstuose paliekame ir archaizmus, ir svetimžodžius – slavizmus, germanizmus ar kt. Diskusija, kiek galima tą tekstą redaguoti, vyksta visą laiką. Šis leidinys daugiau skirtas akademinėi bendruomenei, kultūros baruose besidarbuojantiems žmonėms, jis pravers ir pedagogams. Tad norėjosi išsaugoti kuo autentiškesnius tekstus, neperrašinėti pasakų bendrine kalba. Aišku, nemažai tekstų yra pateikiami bendrine kalba, juos nesunku perskaityti ir smalsiam skaitytojui. O dalis tarmiškų tekstų bus malonus atradimas ta tarpe kalbantiems žmonėms. Visi tipų siužetų aprašai bus išversti ir į anglų kalbą.

Tad kokios gi vieno pasakų tomo parengimo sąnaudos? Visų pirma, kiek šis darbas užtruko? Tokie darbai tikrai nepadaromi nei per mėnesį, nei per rudinį...

Pirmojo tomo parengimas užtruko tikrai ilgai – prireikė net penkerių metų. Jo apimtis – apie 30 autorinių lankų, tad knyga bus apie 400 puslapių. Juk kai kurios pasakos labai ilgos, net po 6 puslapius. Kita vertus, per tuos metus dirbau ne vien prie pasakyno – turėjau ir porą kitų projektų, ir kitų darbų... Be to, rengiant pirmąjį tokį leidinį, tenka mokytis iš savo klaidų – tai taip pat užtrunka. Jau matau, ką, rengdama antrąjį tomą, darysiu kitaip.

Ar akademinis pasakojamosios tautosakos rinkinys yra išsileidę mūsų kaimynai?

Išsyk atsimenu XX a. pirmojoje pusėje Pėterio Šmito parengtą 15 tomų rinkinį „Latviešu pasakas un teikas“ (1925–1937), ten skelbiami pasakų variantai, bet nėra komentarų. Paprastai publikuojami antologiniai ar daugiatomiai tautosakos leidiniai, kuriuose keli tomai paprastai būna skiriami ir pasakoms. Tokius leidinius išsileidę turi baltarusiai, bulgarai. Rusai turi savo tautinį paveldą – A. Afanasjevo pasakų tritomį, taip pat gausiai leidžiama tam tikrų užrašytojų, vietovių pasakų rinkiniai. Baltarusiai neseniai išleido stebuklinių pasakų dvitomį, estai taip pat apsiribojo dvitomiu – kadangi pagal ATU katalogą stebuklinių pasakų tipai yra nuo 300 iki 749-ojo, jie paskelbė tik po vieną kiekvieno tipo pasakos variantą. Kita vertus, estai šių pasakų yra užrašę tik apie 5000, tiesa, jas visas jie jau suskaitmeninę. Dvitomyje jie trumpai pristato ir pasakos pateikėją, yra parengę nedidelį įvadėlį, bet rimtesnio mokslinio aprašo ten nėra. Neseniai recenzavau leidinį „Slovėnų liaudies pasakų apie gyvūnus ir pasakėčių katalogas“, kurį Liublįjanoje parengė slovėnų mokslininkė Monika Kropelj Telban. Nors tai katalogas, vis tik jame skelbiami ir pasakų tekstai. Man pasirodė, kad slovėnų mokslininkė dirba labai panašiai, kaip aš: bendrais bruožais pristato pasakos tipą, jo paplitimą, nurodo, ar pasakų siužetai naudoti literatūros kūriniuose ir pateikia po kelis pasakų variantus. Bet jos knyga buvo skirta pasakoms apie gyvūnus ir pasakėčioms, o tokių tekstų yra mažiau.

Kaip pasiryžote leisti popierinius pasakų knygų tomus? Ar skaitmeninis pasakų rinkinys nepasirodė patraukli alternatyva?

Tokį kelią vis siūlydavo ir šiam projektui teiktas paraiškias Lietuvos mokslo tarybai vertinę ekspertai – juk du kartus parama pasakojamosios tautosakos serijos rengimui nebuvo skirta, gavome ją tik trečią kartą pateikę paraišką. Dažnai ekspertai įsivaizduoja, kad suskaitmeninti tekstai yra amžini. Bet juk ir šie įrašai reikalauja nuolatinės priežiūros – po kelių metų, žiūrėk, pradeda kriksti sistema – reikia atnaujinti programinę įrangą, visada gali „užlūžti“ serveris ar dingti elektra, nuolat kyla ir domeno priežiūros klausimai. Manau, kad geriausia būtų turėti ir popierinę, ir skaitmeninę pasakyno versiją. Turint knygą, skaitmeninė alternatyva tikrai galima...

Leidinio išleidimą finansavo Lietuvos mokslo taryba
(Nr. LEI-15095)

Pirmajame „Stebuklinių pasakų“ tome skelbiama viso 140 pasakų, kurios priklauso vienuolikai pasakų tipų:

SLIBINO NUGALĖTOJAS (ATU 300);
KOVA ANT TILTO (ATU 300A);
KARALAIČIŲ VADAVIMAS
(AT 301A ~ ATU 301);
STIPRUOLIS IR JO BENDRAKELEIVIAI
(AT 301B ~ ATU 301);
KARALAITĖS ŽIEDAS (ATU 301D*);
SLIBINO MIRTIS KIAUŠINYJE
(ATU 302);
DVYNIAI, ARBA KRAUJO BROLIAI
(ATU 303);
MEDŽIOTOJAS (ATU 304);
PRAŠOKTOS KURPAITĖS (ATU 306);
KARALAITĖ KARSTE (ATU 307);
MERGAIĖ BOKŠTE (ATU 310).

MULTI-VOLUME LITHUANIAN NARRATIVE FOLKLORE: WELCOMING VOLUME I

Conversation with dr. Jūratė Šlekonytė

Systematised texts of folkloric sources and their descriptions are introduced back to the public by preparing extensive academic collections. In 1980, issuing of the Lithuanian Folk Songbook had already begun. Currently we have 23 volumes and work still continues. This year, the Institute of Lithuanian Literature and Folklore will begin to publish another fundamental publication – a multi-volume series titled Lithuanian Narrative Folklore [Lietuvių pasakojamosios tautosakos], which will launch with the first volume dedicated to Lithuanian fairy tales. Dr Jūratė ŠLEKONYTĖ, who compiled the first volume of fairy tales, presents the principles of creating this publication. The manuscript archive of Lithuanian folklore comprises the texts of around 12 000 Lithuanian fairy tales. There can be as many as 500 versions of the most popular stories, though mostly there are around 50–60 versions. The first volume of this publication has 11 types of stories (in total, there are 175 types of fairy tales).